

azonban azt is el kell mondani, hogy Piszjak Mária, aki magyar nyelvi főszaktanácsos Lendván, és aki származását illetően a közeli Gyertyánoshoz köthető, nem használja, nem is hallotta a *leh/lehe/lehije* alakokat.

A mostani, 2025/2026 fordulóján történt tájékozódásból összefoglalásul az szűrhető le, hogy az archaikus *leh* Varga József versein kívül sehol sem található meg a Lendva-vidéken, a nyelvjárási *lehe* viszont a Muravidéknek inkább a göcseji régiójában még fellelhető.

Hivatkozott irodalom

MOLNÁR ZOLTÁN MIKLÓS 2021. Adalékok a *leh* 'lehelet' főnév újabb magyar kori történetéhez. *Magyar Nyelv* 117: 198. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2021.2.198>

MOLNÁR ZOLTÁN MIKLÓS

ÉLŐNYELV

Újabb teendők a magyar dialektológiában

„A kutatónak időről időre el kell gondolkodnia tudománya alapvető kérdéseiről”
(Gombocz Zoltán).

Szakmai körökben bizonyára jól ismert tény, hogy a nyelvjárások jövőjéről külföldön és nálunk is születtek előrejelzések. Magyar földön az 1800-as évek elején a közoktatás terjedését, az írni-olvasni tudás elterjedését emlegette néhány az ezt a kérdést fölvető, a regionális nyelvhasználattal foglalkozó, a mai terminológia szerint „kutató” a fő választóvonalként. De nem úgy történt, ahogyan elképzelték. A nyelvjárások tömeges visszaszorulása ugyanis egy évszázaddal később sem következett be.

Érdemes emlékeztetnie idéznünk: az elemi oktatást a 19. század második felében Magyarországon is kötelezővé tették: 1868-tól volt kötelező a népiskola elvégzése a 6–12 évesek számára. Következésképpen a falusiak elsöprő többsége is elvégezte a kötelező hat osztályt. Mégis: szó sem lett a nyelvjárások visszaszorulásáról. Vajon mi az oka ennek? Főként az, hogy a falusiak felnőttként is ritkán kerültek olyan helyzetbe megszokott környezetükben, amely megkívánta az írásos nyelvhasználatot. Ez pedig azt jelentette, hogy a nyelvjárási beszélnyelviséget lényegében nem vagy alig korlátozták külső körülmények.

Ugorjunk át több évtizedet, egészen a nagyatlász gyűjtési munkálataiig! S rögzítsük a tényt: a nagy magyar nyelvatlasz gyűjtői az 1950-es években még lépten-nyomon találkoztak nyelvjárási beszélőkkel. Arról, hogy beleütköztek volna csak köznyelven beszélő földművesekbe, nincs tudomásunk.

Ma alapvető kérdés a nyelvjáráskutatók körében: hogyan lehet hozzáférni vizsgálatuk közvetlen tárgyához, a nyelvjárásokhoz? Hogyan lehetséges újabb kori szinkron nyelvjárási anyagot gyűjteni? Föltehető, hogy e téren többrendbeli gondjaink lehetnek

a korábbi gyűjtésekhez képest. Különösen akkor, ha eleink gyűjtéseinek a lehetőségét a maiakkal vetjük egybe. Mert például évtizedekkel ezelőtt a falvak földműves lakossága csak nyelvjárásban beszélt (az 1940-es évek végén, az 1950-es évek legelején, tehát a nagy téveszesítési hullámot megelőzően). DEME LÁSZLÓ 1998-ban visszatekintve azt írta, hogy a nagyatlasz a nyelvjárási alapréteget célozta meg olyan körülmények között, amikor a nyelvjárás volt még a legtöbb faluban a nyelvjárási beszélők kizárólagosan birtokolt anyanyelvi nyelvváltozata, s amikor élt még a hagyományos paraszti gazdálkodás (1998: 330). Igen, a választóvonal ez volt: ameddig hagyományos paraszti gazdálkodás volt, megvolt a biztos bázisa a nyelvjárásoknak. Tudvalevő, hogy a nyelvjárások alkotják a népnyelvet, ez pedig a hagyományos paraszti gazdálkodást folytató falusi emberek nyelvhasználatát jelentette. Könnyű dolga volt tehát korábban a nyelvjárások kutatóinak, amikor még volt hagyományos paraszti gazdálkodás.

A nagyatlasz munkatársainak is könnyű dolga volt abban a tekintetben, hogy nem kellett töprengeniük azon, találnak-e elég kompetens adatközlőt a falvakban. Sőt az sem volt kérdéses, hogy vajon csak idős embereket szólíthatnak-e meg céljuk elérése érdekében, vagy fiatalabbakat is. Így kerültek az adatközlők közé a kisiskolások is. Mindez az 1950-es években még így volt. IMRE SAMU gyűjtési tapasztalaton alapuló véleménye és szóbeli közlése szerint szerint akkor túlnyomórészt csak nyelvjárásban beszéltek a falusi emberek. DEME LÁSZLÓ is úgy vélekedett, hogy a legtöbb faluban a nyelvjárási beszélők kizárólagosan birtokolt anyanyelvi változata a nyelvjárás volt. Amikor KÁLMÁN BÉLA 1949-ben megírta Nyelvjárási gyűjtésünk múltja, mai állapota és feladatai című kötetét, nem kellett sokat töprengenie a válaszadáson. Természetes volt tehát, hogy jeles nagyatlaszos nyelvészünk, DEME LÁSZLÓ így fogalmazott: „atlaszunk (...) sem lezárja a nyelvjárási anyaggyűjtés munkafolyamatát, csak ösztönzően és gondolatokat ébresztően tovább viszi” (in: DEME–IMRE szerk. 1975: 120). Illetőleg: „regionális atlaszokat és helyi jelenségmonográfiákat az utódoktól várjuk” (i. m. 121). A nagyatlasz belföldi anyaggyűjtése 1950 és 1960 között zajlott, tehát főként ezekre az évekre gondoljunk, amikor a főntieket olvassuk. LŐRINCZE LAJOS így emlékezett vissza: „az ötvenes évek elejének légköre, a parasztságot sújtó rendelkezések, a mesterségesen szított falusi osztályharc helyi túlkapásainak következményei” (i. m. 180) megnehezítették az atlasz anyaga gyűjtőinek a munkáját is. Ez tehát lényegében a gyűjtést gátló politikai tényezőről, s nem másról szólt. Érdemes felidézni még valamit: „Ritkaságszámba megy, de igen megnyugtató az olyan adatközlő, aki azzal ül le a kérdéshez, hogy ő még ha a k a r n a , akkor se tudna »urasan« beszélni, csak falusiasan, parasztosan, rajta sokat nevettek, mikor egyszer Pesten volt látogatóba” (i. m. 181).

A történelem azonban mélyreható változásokat hozott, különösen a parasztság életében, s ennek nagy hatása volt a falusi lakosság nyelvhasználatára is (a változások társadalmi okaira l. pl. CSERI–KÓSA–T. BERCZKI szerk. 2000; CSERI–KÓSA–BERECZKI szerk. 2005; VALUCH 2005). A dialektológiai szakirodalomban ebben az időben jelentek meg az anyanyelvi kompetenciával foglalkozó tanulmányokban az alábbi fogalmak: *egyesnyelvű, kettősnyelvű, nyelvjárásdomináns kettősnyelvűség, kiegyensúlyozott kettősnyelvűség, köznyelvdomináns kettősnyelvű* (vö. még KISS JENŐ in: ugyanő szerk. 2001: 235–238). Világosan kirajzolódott, hogy a nyelvjárási változások milyen irányba mutatnak. A nagyatlasz gyűjtőinek nagy nemzedéke (mindenekelőtt azonban DEME LÁSZLÓ és IMRE SAMU) pontosan érzékelték és rögzítették is ennek az átmeneti korszaknak

a nyelvjárási beszélők körében és a nyelvjárásokban mutatkozó jellemző jegyeit, tehát a köznyelvi esedéshódítását.

A néprajzosok hasonló gondokkal szembesültek és szembesülnek, mint a dialektológusok. Az ok: a nép kultúrájának és nyelvének a vizsgálata (néprajz és népnyelvkutatás) ugyanis jobban összefügg, mint első pillanatra gondolnánk. Ezért érdemes figyelniük néprajzos, a tárgyi néprajzzal foglalkozók kutatásaira. A jeles néprajzkutatót, KÓSA LÁSZLÓT idézem, aki a neki föltett kérdésre, hogy tudniillik „Mivel a hagyományosnak tekinthető paraszti társadalom és kultúra megszűnt, lehet-e jövője a Magyar Néprajzi Társaságnak?“, így válaszolt: „Gyűjteni már nem igazán lehet, új témákat kell keresni. Olyanokat, amelyek most vannak jelen... A Társaság feladata a jövőben is az, hogy tudományosan és társadalmilag is képviselje a szakmát” (KÓSA 2025: 121).

Tegyük fel a kérdést: hogyan válaszolnak ma a nyelvjárások kutatói arra a kérdésre, hogy a hagyományos parasztságnak, a magyar nyelvjárások legfontosabb éltetőinek, hordozóinak a felmorzsolódása, illetőleg „távozása” (l. „Az 1940-es és 1950-es évek végén bekövetkező két kollektivizálási roham, amikor a »szocialista mezőgazdaság« megteremtése [...] felszámolta, eltüntette a parasztságot mint történelmi osztályt a magyar társadalomból”: IZSÁK 1998: 7–8) után milyen szinkrón gyűjtési lehetőségei és feladatai maradtak a magyar dialektológusoknak? Mert természetesen maradtak. Hiszen a falvakban nemcsak a földművesek, hanem számos falusi ember a familiáris beszélgetésekben mindmáig többé-kevésbé ma is nyelvjárásias színezetű köznyelven beszél. Hogy azonban a fölmerülő kérdésekre tudományosan megalapozott választ adhassunk, megfelelő vizsgálatokat szükséges elvégezni. Ez a sürgős feladat a jelen dialektológusaira vár.

Kulcsszók: társadalmi változások, nyelvjárásgyűjtés, történeti áttekintés.

Hivatkozott irodalom

- CSERI MIKLÓS – KÓSA LÁSZLÓ – T. BERCZKI IBOLYA szerk. 2000. *Paraszti múlt és jelen az ezredfordulón*. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest.
- CSERI MIKLÓS – KÓSA LÁSZLÓ – BERCZKI IBOLYA szerk. 2005. *Utóparaszti hagyományok és modernizációs törekvések a magyar vidéken*. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest.
- DEME LÁSZLÓ – IMRE SAMU szerk. 1975. *A Magyar nyelvjárások atlaszának elméleti-módszertani kérdései*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- IZSÁK LAJOS 1998. *Rendszerváltástól rendszerváltásig 1944–1990*. Kulturtrade Kiadó, Budapest.
- KISS JENŐ szerk. 2001. *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest.
- KÓSA LÁSZLÓ 2025. *A néprajztudomány szolgálatában*. Magyar Néprajzi Társaság – Magyar Néprajzi Múzeum, Budapest.
- VALUCH TIBOR 2005. A paraszti társadalomtól a falusi társadalomig. In: Ugyanó, *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Osiris Kiadó, Budapest. 188–212.

New tasks in Hungarian dialectology

Given that traditional peasant farming and peasantry as a social class have ceased to exist, the most important life-giving medium of rural dialects has also come to an end. It is an open issue whether Hungarian rural dialects are indeed on the verge of disappearance. Experience shows that they do not disappear despite their convergence to the standard, even though their domain of use has

decreased significantly, and has receded to the area of familiar language use in most cases. The study of its present-day situation is one of the most important tasks of dialectology, if not the single most important task. The main questions are: 1. How can synchronic dialectal data be collected today under these radically changed circumstances? 2. What has become of the former native language variants that existed between the standard language and the regional dialects? 3. What is the most pressing task for dialectology today?

Keywords: dialectology, traditional peasant farming, social changes, dialect data collection, historical overview, description of dialects today.

KISS JENŐ

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

TUDOMÁNYTÖRTÉNET

Mítoszok helyett – Szentkatolnai Bálint Gábor és az Akadémia viszonya

Szentkatolnai Bálint Gábor (1844–1913) alakja és emlékezete igen ellentmondásos. Kivételes nyelvtelenségének köszönhetően a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából 1871-ben Ázsiába utazott, hogy Reguly Antal nyomdokain haladva élőnyelvi adatokat gyűjtsön az altáji nyelvcsalád török–mongol ágából. Az út sikeréhez nagy reményeket fűztek: az utat indítványozó (és nagyrészt finanszírozó) Fogarasi János a magyar és mongol nyelv közötti rokoni szálakat feltételezett, ennek bizonyításához a helyszíni nyelvészeti gyűjtés konkrét eredményeket ígért. Másrésztől, a finn MATTHIAS ALEXANDER CASTRÉN burjátok között végzett kutatómunkája (CASTRÉN 1857) a mongol nyelv szinkron állapota fordította a tudós közvélemény figyelmét, így Bálint mongolok között végzett munkája a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága számára új tudományos eredményekkel kecsegtetett. A kutatóút sikeres volt, Bálint Gábor értékes volgai, kazáni tatár és mongol népköltészeti alkotásokkal, nyelvtani és beszéltnyelvi feljegyzésekkel tért vissza Magyarországra, ám öt évvel később a mongol anyagok feldolgozását félbehagyva sértődötten külföldre távozott. S mivel a magyar nyelv finnugor származását mindvégig határozottan elutasította, hamar elterjedt az a mítosz, hogy a nyelvzseneinek tartott Bálint tudományos előmenetelét az Akadémia idegenszívű nyelvészei akadályozták meg, és így válhatott a finnugor nyelvrokonságot tagadók egyik hősi alakjává és egyúttal a finnugrista „elnyomás” szimbólumává.

Az internet közönsége Bálint Gábor tudományos működéséről a következő tartalmú megfogalmazások sokaságával találja magát szembe:

„Az 1870-es évek végén azonban elmérgesedett a »finn nyelvészek«, vagyis Hunsdorfer (Hunfalvy) és Budenz, valamint Bálint Gábor között a vita. Előbbiek az akadémiai pozíciójukat felhasználva, minden tudományos közegből kiszorították Bálintot, és nem